

Світлана Архипова

**ЗМІНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ УСТРОЇ КИЄВА
У 20–30-х роках ХХ ст.**

Адміністративно-територіальний устрій у Києві ніколи не був стабільним. Постійно змінювались назви районів, їх кількість, територія, створювались не лише адміністративні одиниці, а й власні райони по інших лініях для різних установ (наприклад, переписові, міліцейські, народного суду, охорони здоров'я (декілька районувань), фінансових органів, комунального господарства тощо). При численних змінах влади, кожна з яких намагалася заперечити те, що створювала попередня, процес міського районування постійно був «у русі». Навіть такий короткий проміжок часу – з 1920 по 1930-ті роки – не виняток.

Більш-менш усталений поділ Києва спочатку на поліцейські частини, а з 1917 р. на 10 районів, не міг не зазнавати змін, коли місто під час громадянської війни опинялося в руках то однієї, то іншої політичної сили. У серпні 1918 р. замість 10 районів з'явилося 17, більшовики, прийшовши до влади у лютому 1919, вже наступного місяця поділили Київ на 25 комун. Восени денікінці відновили поліцейські дільниці, а з квітня 1920 більшовицька влада почала відновлювати районний поділ. Зокрема, у тогочасній пресі є відомості про 9 відновлених районів – Шулявський, Печерський, Подільський, Святошинський, Міський, Деміївський, Слобідський, Новостроєнський та Куренівський.¹ Але вже через рік, на початок 1921 року, за умов господарської розрухи через брак коштів місто розподілили на 6 значно укрупнених адміністративно-територіальних районів: Подільський (із Куренівським підрайоном), Печерський, Солом'янський, Шулявський (із Святошинським підрайоном), Деміївський та Слобідський². Але співвіднести їх з сучасними районами майже неможливо: приміром, Печерський район тоді доходив до Володимирської вулиці, Солом'янський – до Львівської площі, а територія Шевченківського району була розподілена між 4 районами: Печерським, Подільським, Солом'янським та Шулявським.

Для радянської влади реорганізація простору належала до числа постійних пріоритетів: топоніміка стрімко відбивала процеси ідео-

¹ Вісті – Известия Киевского Губревкома. – 1920, 1-7 апреля.

² Коммунист. – 1921. – 6 января.

логізації і формування культу «вождів». Іншою тенденцією, що виявлялася виразно вже з початку 20-х рр. було підпорядкування міського ландшафту утилітарно-прагматичним завданням – із майже цілковитим ігноруванням історико-культурних аспектів.

Приміром, Печерський район в тому ж 1921 році перейменували на Центральний, в 1924 р. він став Ленінським, в 1936-44 рр. був виділений як Кіровський район, а після війни знову став Печерським³. Деміївський у 1924-34 рр. був у складі укрупненого Ленінського району, а Деміївка і Голосієво – в складі Сталінського району. З 1933 до 1957 рр. район називався Кагановицьким, з 1933 року – Московським⁴. У 1925 році Подільський район було перейменовано на Петровський⁵. Шулявський район називався також Раковським (1923-27 рр.)⁶, з 1927 р. став Жовтневим⁷.

Така несталість території та найменувань призводила до плутанини, причому ситуацію ускладнювало одночасне запровадження цілком окремого міліцейського районування. Під час громадянської війни кількість міліцейських районів сягнула 19; у жовтні 1922 р. залишили 10 міліцейських районів – Бульварний, Деміївський, Куренівський, Либідський, Печерський, Подільський, Святошинський, Солом'янський, Центральний, Шулявський⁸. До того ж не було дотримано відповідності між адміністративними районами та межами діяльності районних партійних комітетів. І зовсім інша система територіального формування була прийнята для переписових районів під час проведення переписів населення. Під час перепису населення 1923 р., так само як і під час попередніх переписів 1919-го і 1920-го років, Київ було поділено на 23 переписові райони: Нестерівсько-Фундуклеївський, Старокиївський, Дворцовий, Троїцький, Тарасівський, Галицький, Львівський, Гостинодвірський, Труханів острів, Печерське, Окоloch.-Либідський, Солом'янський, Шулявський, Лук'янівський, Глибочицький, Плоський, Подільський, Звіринецький, Шулявські та Сирецькі дачі, Куренівсько-Пріорський, Слобідський, Деміївський, Святошинський та Пуца-Водиця⁹.

³ ЦДАВО України, ф.Р-5, оп.2, спр.345, арк.3; *Петров Я.* Печерський район и его исторические жилые местности // *Недвижимость Киева.* – 1998. – №9. – С.2.

⁴ *Петров Я.* Московский район и его исторические местности // *Недвижимость Киева.* – 1998. – №11. – С.3.

⁵ ДАК, ф. Р-1, оп.1, спр.79, арк.90.

⁶ Вулиці Києва. Довідник. – К., 1995. – С.228.

⁷ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.463, арк.192.

⁸ *Серце Києва – Шевченківський район.* – К., 2007. – С.9.

⁹ *Боровський М.* Національно-соціальні перегрупування людності міста Києва в пореволюційних часах (1917-1923) // *Київ та його околиця в історії і пам'ятках.* – Харків-Київ, 1926. – С.471.

Нова реорганізація зі встановлення меж районів здійснювалася згідно з постановою губвиконкому, якою з 1922 по 1934 рр. було ліквідовано районні установи (райради, райвиконкоми). Продовжував існувати районний поділ міста, змінювались тільки кількість районів і їх назви. З 1922 по 1925 рр. у Києві було 5 районів: Печерський, Солом'янський, Подільський, Деміївський і Шулявський¹⁰, у 1926 – десять, в 1927 р. – одинадцять¹¹.

Завдання чіткого розмежування міських і неміських територій стали на порядок денний після того, як у 1923 р. Президією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету було створено Київську округу (повіт) з окружним (повітовим) центром у м. Києві. Округа створювалася з Київського, частин Білоцерківського, Чорнобильського, Переяславського, Канівського повітів – Київщини й частини Остерського повіту Чернігівщини. До міського окружного центру входили передмістя Деміївка, Пуща-Водиця, Святошин, Катеринівка, Нивки, Микільське лісництво, Передмісна Слобідка. Безпосередньо окрвиконкомові були підпорядковані Нова та Стара Дарниця, Микільська, Кухмістерська, Олександрівська Слобідки, Чоколівка, Микільське лісництво¹².

В жовтні 1923 р. було складено опис земель, що входять до міської смуги: Микільський хутір, Горенка з селищем Костянтинівка, колишній Цегельний завод, Мостище з хутором Берковець, Романівка з хутором Любка, хутір Вишневський, Біличі, хутір Дігтярі, Стара і Нова Чоколівка, Проневщина, Совки, Красний трактир, Голосіївський хутір, Віта-Литовська, Галерний острів, острів Покал, Мишоловка, Лисогірська фортеця, Київське, Святошинське, Межигірське лісництва, землі Флорівського монастиря, Нова і Стара Дарниця, Микільська, Кухмістерська, Олександрівська, Воскресенська і Передмостова слобідки, Позняки, артилерійський полігон, аеродром¹³. Тоді ж ці землі за господарською ознакою було поділено на три категорії: лісові площі, поселення безпосередньо міського типу і урбанізовані поселення¹⁴.

Після того, як у 1925 р. на базі ліквідованої Київської губернії було утворено п'ять округ, безпосередньо підлеглих Харкову, влада вирішила провести всебічне обслідування міських поселень. Під час

¹⁰ Пролетарская правда. – 1921. – 13 декабря.

¹¹ *Рибаків М.О.* Адміністративно-територіальний поділ м.Києва: із давнини до сьогодення // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – № 1. – К., 1998. – С.23.

¹² Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1923. – С.575; Список поселень Київської округи. – К., 1926. – С.1.

¹³ ЦДАВО України, ф.2, оп.2, спр.608, арк.237.

¹⁴ Там само, арк.419.

обстеження, розпочатого Київським окружним виконавчим комітетом рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів у 1926 р., було зафіксовано наявність систем різного підпорядкування, або й цілковиту їх відсутність. Внаслідок цього виникло становище, коли понад три десятка селищ опинились поза сферою сталого адміністративного керування. Зважаючи на вищесказане, окружний виконавчий комітет визнав за необхідне зупинитись на більш детальному визначенні стану поселень, що ввійшли до нової міської смуги.

Селища розділили на 3 групи¹⁵:

1) з повною або переважною більшістю заняття населення сільським господарством. Це **Мишоловка** з хуторами Коники, Корчевате, Багринова гора, Преображенське, Самбурки, Голосієве та Китаєве – з сільрадою в Мишоловці (населення 1655 осіб). Червоний Трактир, який в адміністративному відношенні підлягає Хотівській сільраді Будаївського району, було вирішено залишити за цією сільрадою, тому що обслуговування хутору буде важко переводити, коли його приєднати до Мишоловки, яка розташована далі від цього хутору, ніж Хотів. **Біличі** з хуторами Дігтярі та вовчі Гори з сільрадою у с. Біличах (населення 2728 осіб); **Совки** (1 142 осіб); **Романівка** з хутором Любка (475 осіб); **Позняки** (1577 осіб); **Воскресенська слобідка** (1057 осіб); **Мостище** з хутором Берковець (825 осіб); **Горенка** з хуторами Костянтинівський та Добробут з сільрадою в Горенці (1093 осіб).

Зазначені поселення було вирішено й надалі залишити у стані поселень сільського типу.

2) селища та місцевості, які мають міське направлення і міцно зв'язані з Києвом. Такими селищами є **Передмостова слобідка** та **Нивки**¹⁶. Передмостова слобідка розташована на острові р. Дніпра, подібно до Труханового острова й заселена переважно київськими робітниками, службовцями, крамарями і т.і. Всього населення 4882 осіб. Хутір Нивки, який знаходиться на Києво-Житомирському шосе, поміж селітебно-будівельною смугою м. Києва й поселенням Святошин, з'єднується з Києвом святошинським трамваєм; у ньому є два великих промислових підприємства: Святошинська електростанція та завод «Червоний плугатар»; заселений переважно службовцями й робітниками, подекуди сільськими господарями. Тому Передмостова слобідка та хутір Нивки підлягали остаточному включенню до м. Києва.

3) приміські поселення з міським спрямуванням. Такими є: **Стара та Нова Дарниця** (2768 осіб), **Микільська слобідка** (4608 осіб), **Кухмістерська слобідка** (977 осіб), **Олександрівська слобідка**

¹⁵ ЦДАВО України, ф.1, оп.3, спр.618, арк.20 зв.

¹⁶ Там само, арк.21.

(1242 чол.) та **Чоколівське поселення** (1619 осіб). Всього населення в цих поселеннях 11014 чоловік. Характерним для них є тісний зв'язок з Києвом у сенсі занять населення. Коли виключити з них Дарницю, яка є старим дачним поселенням, заселеним переважно робітниками і службовцями і яка не має ніяких елементів сільського господарства, то решта поселень ще зберегли деякий зв'язок із сільським господарством, але лише у вигляді підсобного приміського заняття. Землі в цих поселеннях так мало, що зайнятість сільським господарством має другорядне значення¹⁷.

Передмостову слобідку та Нивки, які безпосередньо зв'язані з Києвом, було вирішено остаточно приєднати до Києва, а селище Катеринівку з населенням 164 осіб приєднати до Святошина. Це дачна місцевість, яка розташована поруч із Святошином і мала колись назву Сулимівські Дачі. До цієї групи селищ також було вирішено додати хутір Миколаївський (декілька будівель – помешкань для службовців комунального лісництва) з Межигірським лісництвом (комунальне господарство), підпорядкувавши їх безпосередньо Києву¹⁸.

Як наслідок 14 вересня 1926 р. до голови київського окружного виконавчого комітету П.Любченка надійшов лист від голови Центральної адміністративно-територіальної комісії О.Буценка з повідомленням про те, що до ВУЦВК раз у раз звертаються представники окремих селищних пунктів, які знаходяться у міській смузі й не можуть рахуватися селищами міського значення. Вони просили, щоб урядом було переглянуто існуючу міську смугу для того, аби всі залюднені пункти сільського значення відійшли від міста. Зокрема депутація від Чоколівки, Олександрівської слобідки та хутора Нивки прохала, щоб у правовому відношенні вищезгадані селищні пункти були віднесені до селищ сільського значення і щоб з них не брали міських податків, тому що постанова київського ОВК від 5.07.1926 р. остаточно не розв'язує цього питання. Тут же містилося прохання переглянути всю існуючу міську смугу¹⁹.

Наступного року актуалізувалося питання про неадекватність у системі районування по лінії міліцейського обслуговування (в місті налічувалось 10 міліцейських районів). Адміністративно-військовою секцією Київської міської ради для адміністративного районування Києва була створена комісія, на засіданнях якої 23, 28 і 29 грудня 1927 року встановлено, що в діючому районуванні є чимало недоліків²⁰. Проведення районних меж відбувалось по середині вулиць,

¹⁷ Там само, арк.21 зв.

¹⁸ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.79, арк.354; ДАКО, ф.112, оп.1, спр.574, арк.6, 8.

¹⁹ ЦДАВО України, ф.1, оп.3, спр.618, арк.161.

²⁰ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.940, арк.2.

поділених на праву і ліву сторони. Відповідно сторона з парними номерами будинків відносилась до одного району, а з непарними – до іншого. Це в свою чергу спричиняло подвійне підпорядкування постового міліціонера наглядчачам обох районів, або ж закріпленню за однією вулицею двох міліціонерів від двох районів.

Наявність 10 самостійних районів міліції не виправдовувалась ні економічними потребами міста, ні його побутовим устроєм. На прикладі Либідського району можна спостерігати, що за складом вулиць, які в нього входили, він окремими ділянками тяжів зразу до трьох районів – Центрального, Бульварного і Сталінського.

Віддаленість селища Пуща-Водиця від Куренівського району призвела до необхідності виділення Пущі-Водиці в окрему наглядову дільницю. Так само й віддаленість селищ Старої і Нової Дарниці від Ленінського району на практиці зумовила появу Слобідського підрайону на чолі з помічником начальника району. Цей підрайон, маючи власну печатку, обслуговував населення повністю, а наглядова дільниця в Пущі-Водиці печатки не мала, і населення за всіма довідками зверталось до Куренівського району, що спричиняло ряд незручностей. Також зверталася увага на те, що село Совки і селище Голосієве, не будучи приєднаними до міста, обслуговуються міліцією Сталінського району Києва.

Із всього вищесказаного комісія встановила, що сучасний діловий план міста відсутній; у районах трапляються паралельні назви вулиць; у Новій та Старій Дарниці, Микільській, Передмостовій і Кухмістерській слобідках хаотична нумерація будинків.

Тому на засіданні комісії було вирішено:

— Либідський район розформувати, розбивши його між Центральним, Бульварним і Сталінським районами²¹, що було здійснено на засіданні президії київської міської ради ІХ-го скликання 28 березня 1928 року (згідно постанови адміністративно-військової секції від 2 січня 1928 р.)²²;

— затвердити проект міської міліції з загальним описом контурів меж, доручивши у подальшому міській міліції і комунальному відділу у місячний термін скласти детальний опис меж;

— в Пущі-Водиці встановити наглядову дільницю з правом використовувати гербову печатку;

— офіційно затвердити Слобідський підрайон;

— межі між районами провести не по центру вулиць, а по обидві сторони вулиці відносно до одного району;

— комунальному відділу впорядкувати нумерації будинків у Новій та Старій Дарниці, Микільській, Передмостовій і Кухмістерській слобідках;

²¹ Там само, арк.3.

²² ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.463, арк. 240 зв.

— з метою забезпечення служби міліції і роботи всіх закладів Києва комунальному відділу видати новий план міста із включенням у нього приєднаних передмість²³.

Значна увага була приділена вирішенню питання стосовно Совок і Голосієва. Внаслідок фактичного приєднання села Совки і майбутнього приєднання Голосієва до міста, у зв'язку з побудовою там Лісового інституту і переселення Сільськогосподарського інституту, Комісія постановила порушити перед Президією Міської ради питання про їх офіційне приєднання до Києва²⁴.

Був встановлений приблизний опис меж міліцейського районування міста Києва²⁵.

1. Центральний район межує з Бульварним, Раковським, Петровським, Ленінським, Сталінським і Солом'янським районами.

2. Бульварний район міліції межує з Центральним, Раковським і Солом'янським районами.

3. Петровський район межує з Центральним, Ленінським, Броварським, Куренівським та Раковським районами.

4. Жовтневий район міліції межує з Бульварним, Центральним, Петровським, Куренівським, Святошинським і Солом'янським районами.

5. Ленінський район межує з Центральним, Сталінським, Петровським районами та периферією. До його складу входять Микільська і Кухмістерська слобідки, Стара та Нова Дарниця.

6. Сталінський район міліції межує з Ленінським, Центральним, Солом'янським районами та периферією. До нього входять селище Голосієво і Красний яр.

7. Святошинський район межує з Жовтневим, Куренівським, Солом'янським районами, периферією. До його складу входять хутір Нивки, Казенні дачі.

8. Куренівський район міліції межує з Петровським, Жовтневим, Святошинським районами та периферією. До складу Куренівського району міліції входить нове селище «Николаевск».

9. Солом'янський район міліції межує з Бульварним, Раковським, Святошинським, Сталінським районами і периферією. До його складу входять Олександрівська і Чоколівська слобідки.

На квітень-травень 1931 р. система влади в місті залишалась повністю розбалансованою. Як і раніше, існувало декілька цілком різних районувань, які були зовсім не пов'язані поміж собою, навіть у межах одного й того ж відомства, тому відчувалася гостра потреба у чергових реформах.

²³ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.940, арк.3.

²⁴ Там само, арк.4.

²⁵ Там само, арк.5-7.

Проблему нового районування було розглянуто на засіданні президії київського міськплану у травні 1931 р. Було вирішено почати районування зі встановлення основних макрорайонів. Щоб уточнити межі макрорайонів, місто розподілили на мікрорайони, які визначили, виходячи з наступних критеріїв: 1) перспективи розвитку енергоцентралей, промисловості та сільського господарства; 2) топографічні властивості, транспорт і зв'язок; 3) стан комунального впорядкування даного мікрорайону (зокрема – характер забудови). Також був установлений розподіл міста по агентурному обслуговуванню із запровадженням 4 районів: Ленінського, Жовтневого, Петровського і Січневого повстання²⁶.

Зрештою проблему мікрорайонування було розв'язано шляхом утворення 4 районів: Ленінського, Петровського, Жовтневого та Сталінського²⁷. Відповідно 11 березня 1934 р. за ухвалою Київської міської ради у місті було утворено 4 районні ради: Ленінську, Сталінську, Петровську та Жовтневу²⁸.

Але вже в процесі нового районування міста на 4 адміністративні райони знову виявився ряд його істотних недоліків: райони були відділені один від одного сторонами вулиць, тобто межі проходили по повздожньому розрізі вулиці; окраїнні території міста, які потребували значної уваги і ресурсів на свій благоустрій, були розподілені нерівномірно між усіма районами. Приміром, до складу Петровського району увійшли Пуща-Водиця, Куренівка, Слобідка і Дарниця²⁹.

Як наслідок, фактичне керівництво зі сторони різних органів (житлокооперація, міліція тощо) не відповідало адміністративному поділу і проводилось на основі довільного розмежування. Також слід наголосити, що партійне районування не співпадало з адміністративним діленням, що відображалось на забезпеченні необхідного керівництва в районі. Це сприяло тому, щоб уже на початку 1934 р. знову приступили до перегляду меж районів, щоб ліквідувати існуючий різнобій.

Запропонований Міськпланом проект перерайонування враховував всі недоліки попереднього районування і тому постановою президії міськради було ухвалено з 1 січня 1935 р. утворити 6 районів: Петровський, Жовтневий, Сталінський, Ленінський, Лівобережний, Дарницько-Слобідський³⁰.

²⁶ ДАК, ф.Р-11, оп.1, спр.252, арк.7-8.

²⁷ Вісник обов'язкових постанов Київської міськради. – № 1. – С.8-11; № 2-3. – С.2, 6, 9, 13; № 5. – С.8.

²⁸ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.7038, арк.17.

²⁹ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.6455, арк.2.

³⁰ Там само, арк.3 зв.-4.

10 листопада 1934 року київською міською плановою комісією були складені характеристики лівобережних міських поселень міста: Труханового острова, Передмостової, Микільської, Кухмістерської слобідок та Дарниці. Інші поселення, які також входили у міську межу, не мали статусу міських поселень і про них немає статистичних відомостей. Отже, за переписом населення 1931 року на Трухановому острові налічувалось 2404 осіб, у Передмостовій слобідці 6178, Микільській слобідці – 4620, Кухмістерській слобідці 928, Дарниці – 5045 осіб. Всього на лівобережній частині в міських поселеннях проживало 19175 чоловік, в основному робітничого населення. Що стосується промисловості, то вона представлена тільки 2 великими підприємствами в Дарниці – м'ясокомбінатом і фанерним заводом. Інші ж підприємства відносились до розряду дрібних. Всього там налічувалось 11 підприємств з загальною кількістю робітників 2339 осіб³¹.

3 квітня 1935 р. президія ЦВК УСРР постановила затвердити постанову київського облвиконкому про утворення Дарницького району і включити до міської смуги міста Києва села Позняки та Осокорки, приєднавши їх до складу району³².

Але на 1936 р. існуюче адміністративне районування Києва вже не відповідало потребам столиці. Господарство міста та його окремих районів за останні роки значно розширилося, що ускладнювало районним органам здійснювати відповідне керівництво. А головне – старе адміністративне районування мало розбіжності з новим партійним районуванням, яке було запроваджено в 1936 р.

29 березня 1936 р. на засіданні президії Київської міської ради обговорювалось питання стосовно уніфікації радянського та партійного районування³³. Голова міськради Петрушанський зазначив, що питання створення нових районних рад у 1936 році – це прерогатива Центрального Виконавчого Комітету. Але адміністративний поділ насамперед повинен відповідати господарським інтересам кожного окремого району і перспективам подальшого економічного розвитку. На його переконання, через декілька років Дарницький район буде поділений на два райони. Територія включає зараз Слобідку, Стару та Нову Дарницю і внаслідок збільшення промислової інфраструктури управління районом буде утрудненим.

Проект нового адміністративного районування було затверджено 29 березня 1936 р. Він передбачав замість існуючих 5-ти Ленінського, Петровського, Жовтневого, Сталінського та Дарницького

³¹ Там само, спр.1368, арк.1-1 зв.

³² Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1935. – №11-12. – П.54. – С.7.

³³ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.8667, арк.1.

районів утворення ще трьох: Молотовського, Кагановицького та Кіровського.

Серед цих восьми районів тільки Дарницький зберіг своє історичне ім'я, решта отримали «більшовицькі» назви. Проект вступив у дію з початку 1937 р.³⁴

Наприкінці 1939 р. нові райони отримали оновлені районні ради та райвиконкоми. Межі районів дещо змінилися: у 1938 р. ЦВК УРСР ухвалив створити у Києві 9-й район – Залізничний. У 1917 р. він мав назву Солом'янського, з 1925 по 1938 називався Сталінським³⁵.

Отже, визначним чинником утворення районів в 20-30-х рр. була наявність необхідної нормативної кількості членів КПРС для існування районного комітету. Зрозуміло, що зростання кількості районів у місті було також пов'язане із постійним розширенням території, збільшенням чисельності населення, ускладненням інфраструктури міського господарства.

Загалом же безкінечні перейменування відбивали стан розгубленості радянських владних структур, які – згори донизу – опинилися на початку 30-х рр. у ситуації політичних банкрутів. Сталін не довіряв керівництву України, вважаючи, що 500 тис. членів КП(б)У тільки й чекають нагоди, щоб «відкрити фронт проти партії». Чітке розуміння того, чим це може закінчитися, змушувало місцевих керівників постійно доводити свою лояльність – хоча б на рівні найменувань районів. Проте реальні життєві проблеми в такий спосіб не тільки не зникали, але й внаслідок постійних незважених кроків ускладнювалися. Центр відповідав на ці ускладнення новими репресіями й кадровими перестановками, що послаблювало місцеву владу до такої міри, що вона взагалі втрачала відчуття реальності, ставала недієздатною.

³⁴ Там само, спр.9318, арк.1-1 зв.

³⁵ Вулиці Києва. Довідник. – К., 1995. – С.288.